

PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMATSIYANING EMPIRIK TADQIQI

Abdullayeva Marjona Asadullayevna

Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston milliy universiteti pedagogika kafedrası oʻqituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17249068>

Annotatsiya. Mazkur tezisda pedagoglarda kasbiy deformatsiyaning empirik tadqiqi masalasi yoritilgan. Unda kasbiy deformatsiya tushunchasi, uning shakllanish omillari hamda oʻqituvchilarning kasbiy faoliyatida namoyon boʻladigan asosiy koʻrinishlari tahlil etiladi. Tadqiqotda soʻrovnoma, suhbat va kuzatish kabi empirik usullar asosida pedagoglarning kasbiy faoliyatidagi psixologik xususiyatlar, stressga chidamlilik darajasi, emotsional zoʻriqish va professional charchash holatlari oʻrganilgan. Shuningdek, kasbiy deformatsiya taʼsirida yuzaga keladigan motivatsion, kommunikativ va shaxsiy oʻzgarishlarning taʼsiri aniqlangan. Tadqiqot natijalari oʻqituvchilarda kasbiy deformatsiyaning oldini olish, ularni psixologik qoʻllab-quvvatlash hamda kasbiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: kasbiy deformatsiya, pedagogik faoliyat, emotsional charchash, depersonalizatsiya, professional samaradorlik, motivatsiya, stress, empirik tadqiqot, psixologik barqarorlik, taʼlim sifati.

AN EMPIRICAL STUDY OF PROFESSIONAL DEFORMATION AMONG TEACHERS

Abstract. This thesis highlights the issue of the empirical study of professional deformation among teachers. It analyzes the concept of professional deformation, its causal factors, and the main forms manifested in teachers' professional activities. Based on empirical methods such as surveys, interviews, and observations, the research examines psychological characteristics in pedagogical activity, the level of stress tolerance, emotional tension, and professional burnout. Furthermore, it identifies the impact of motivational, communicative, and personal changes arising under the influence of professional deformation. The research results have practical significance for preventing professional deformation among teachers, providing them with psychological support, and developing professional growth programs.

Keywords: professional deformation, teaching activity, emotional burnout, depersonalization, professional efficiency, motivation, stress, empirical research, psychological resilience, quality of education.

Kirish qismi

Pedagogik faoliyat murakkab va masʼuliyatli jarayon boʻlib, u nafaqat oʻquvchilarga bilim berish, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, maʼnaviy-axloqiy kamoloti va ijtimoiy moslashuvini ham taʼminlashga qaratilgan. Shu bois pedagoglarning kasbiy faoliyati yuqori darajada emotsional zoʻriqish, doimiy muloqot va masʼuliyat bilan bogʻliq. Bunday sharoitlarda vaqt oʻtishi bilan oʻqituvchilarda kasbiy deformatsiya, yaʼni faoliyat jarayonida shaxsiy sifatlarning salbiy tomonga oʻzgarishi, professional charchash, stress va motivatsiya pasayishi kuzatilishi mumkin.

Kasbiy deformatsiya — pedagogik faoliyat davomida oʻqituvchining kasbiy motivatsiyasi, emotsional holati, pedagogik munosabatlari va xulq-atvorida yuzaga keladigan salbiy oʻzgarishlar majmui¹. U kasbiy charchash (burnout), professional qoniqishning yoʻqolishi, stereotiplashuv va

¹ Xudoyberdiyeva, D. Oʻqituvchilarda kasbiy charchash muammosi va uni bartaraf etish yoʻllari // Psixologiya jurnali, 2022, №3.

pedagogik faoliyatga nisbatan sovuqlik ko'rinishida ifodalanadi. Empirik tadqiqotlar mazkur hodisani individual (shaxsiy psixologik xususiyatlar), ijtimoiy (jamiyatning ta'limga munosabati, oila va qadriyatlar) va tashkilot (maktab muhiti, ish yuklamasi, boshqaruv) omillari doirasida o'rganadi. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari.

Maqsad — pedagoglarda kasbiy deformatsiyaning darajasini aniqlash, uning strukturasi tahlil qilish va asosiy determinantlarni (omillarni) belgilash.

Vazifalar:

1. kasbiy deformatsiya komponentlarini o'lchash;
2. pedagoglar guruhlari (yosh, staj, fan turi) bo'yicha farqlanishlarni aniqlash;
3. asosiy omillar bilan kasbiy deformatsiya o'rtasidagi korrelyatsiyalarni o'rganish;
4. profilaktika va bartaraf etish choralari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi davrda ta'lim tizimida sifatli o'zgarishlarga erishish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash bevosita o'qituvchilarning kasbiy salohiyati va ruhiy holatiga bog'liqdir. Shu sababli pedagoglarda kasbiy deformatsiyaning sabablari, shakllari va oqibatlarini empirik yo'l bilan o'rganish, ularning oldini olish hamda samarali psixologik qo'llab-quvvatlash choralari ishlab chiqish ta'lim tizimi rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Adabiyotlar tahlili. Nazariy asoslar. Kasbiy deformatsiya masalalari xodimlarning professional charchashi, emotsional charchash, desensitizatsiya va shaxsiy samaradorlikning pasayishi kabi tushunchalar — Maslach, Freudenberger va boshqalar tomonidan shakllantirilgan nazariy ramkalarda tahlil qilinadi. Pedagogik kontekstda esa o'qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasi, mehnat motivatsiyasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ta'siri alohida e'tibor talab etadi. Kasbiy deformatsiya psixologiya va pedagogika fanida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. V. A. Bodrov, E. F. Zeer, T. A. Zubova singari olimlar tadqiqotlarida bu hodisa faoliyat jarayonida shaxsiy sifatlarining o'zgarishi sifatida izohlangan. Pedagoglarda kasbiy deformatsiya, asosan, emotsional zo'riqish, professional charchash, kommunikativ qiyinchiliklar va motivatsiya pasayishi orqali namoyon bo'ladi². Mahalliy tadqiqotlarda ham bu masalaga e'tibor kuchayib, o'qituvchilarning psixologik barqarorligi ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanmoqda.

Empirik tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi:

So'rovnoma — pedagoglarning ishga munosabati, stressga chidamlilik darajasi va motivatsiya holatini aniqlash.

Psixodiagnostik testlar — "Maslach Burnout Inventory" (MBI), emotsional zo'riqish shkalalari.

Suhbat — pedagoglarning faoliyatidagi qiyinchiliklar va shaxsiy tajribalarini o'rganish.

Kuzatish — dars jarayonidagi emotsional holat va kommunikativ uslubni kuzatish.

Mushohada (discussion)

Metodologik e'tiborlar. Empirik tadqiqotlarda ishlatiladigan asboblari (MBI, anketalar,

² Zeer, E. F. Psixologiya professional'noy deyatel'nosti. — Moskva: Akademicheskii proyekt, 2003.

intervyular) ishonchlilik va validlik jihatidan tasdiqlangan bo'lishi zarur. Shuningdek, qatnashchilar saylovi (random yoki klaster) va namunaviy hajm tadqiqotning generalizatsiya imkoniyatini belgilar. Kross-seksional dizayn sababli sabab-oqibat aloqalariga ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak; uzunlamayli tadqiqotlar (longitudinal) jarayonlarni aniqlashda foydalidir.

Amaliy oqibatlar. Kasbiy deformatsiyani kamaytirish uchun quyidagi chora-tavsiyalar muhim:

Maktab ichida ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini kuchaytirish (mentorlik, professional hamjamiyatlar);

Ish yukini optimallashtirish va dars jadvalini qayta ko'rib chiqish;

Psixologik yordam va stressni boshqarish bo'yicha doimiy treninglar; Professional rivojlanish va karyera yo'nalishi imkoniyatlarini yaratish; Rahbarlik va boshqaruv uslublarini ochiqlik, sheriklikka yo'naltirish.

Tadqiqot natijalari.

Olingan ma'lumotlar pedagoglarning kasbiy deformatsiyasi ularning yoshi, ish staji va shaxsiy psixologik barqarorligiga bog'liq ekanini ko'rsatdi. Tajribali o'qituvchilarda professional charchash ko'proq, yosh o'qituvchilarda esa emotsional zo'riqish va kommunikativ qiyinchiliklar kuchliroq namoyon bo'ldi. Bu esa pedagogik faoliyatda doimiy psixologik qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatdi. Empirik tahlil pedagoglarda kasbiy deformatsiyaning ko'p komponentli va ko'p omilli hodisa ekanligini tasdiqlaydi. Emotsional charchash va professional samaradorlikning pasayishi o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik kuzatiladi — bu esa o'qituvchining o'z ishiga bo'lgan qarashini va dars sifatini bevosita ta'sir qiladi. Ish staji va yosh guruhi bo'yicha aniqlangan farqlashlar strategik yondashuvni talab qiladi: yangi pedagoglarni ruhiy-emotsional qo'llab-quvvatlash va tajribali pedagoglarni motivatsion yangilanishga jalb etish.

Xulosa va tavsiyalar

Xulosa. Pedagoglarda kasbiy deformatsiya — faoliyat jarayonida yuzaga keladigan va shaxsiy xususiyatlarda aks etadigan psixologik o'zgarishlar majmuasidir. Tadqiqot natijalari pedagogik faoliyatning yuqori mas'uliyat va emotsional zo'riqish bilan bog'liqligi sababli o'qituvchilarda professional charchash, motivatsiya pasayishi va kommunikativ qiyinchiliklarni kuchaytirishini ko'rsatdi. Empirik tadqiqotlar asosida sistematik profilaktika va intervensiya choralari amalga oshirilsa, o'qituvchilarning kasbiy barqarorligi va ta'lim jarayonining samaradorligi oshadi.

Tavsiyalar.

1. Stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik treninglar o'tkazish.
 2. Pedagoglar uchun kasbiy rivojlanish dasturlarini kengaytirish.
 3. Rag'batlantirish tizimini kuchaytirish orqali motivatsion qo'llab-quvvatlashni ta'minlash.
 4. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish.
 5. Jamoada ijobiy psixologik iqlim yaratish va sog'lom ish muhitini shakllantirish.
- Ushbu choralarda pedagoglarda kasbiy deformatsiyani kamaytirishga, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasining "Psixologik xizmat to'g'risida"gi normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. — Toshkent, 2021.
3. Zeer, E. F. Psixologiya professional'noy deyatel'nosti. — Moskva: Akademicheskij proyekt, 2003.
4. Bodrov, V. A. Psixologiya professional'noy deyatel'nosti. — Moskva: PER SE, 2001
5. Maslach, C., Jackson, S. E. The measurement of experienced burnout. Journal of Occupational Behavior, 1981, №2.
6. Zubova, T. A. Psixologicheskiye osnovi professional'nogo vygoraniya uchiteley. — Moskva, 2015.
7. Karimova, V. M. Shaxs psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2010.
8. Mamatov, A. Pedagogik psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2018.
9. Selye, H. Stress bez distressa. — Moskva: Progress, 1992.
10. Xudoyberdiyeva, D. O'qituvchilarda kasbiy charchash muammosi va uni bartaraf etish yo'llari // Psixologiya jurnali, 2022, №3.